Il leporello preschenta auturas ed auturs da tut las quatter litteraturas da la Svizra.

«La Svizra litterara» – in'exposiziun da Bibliomedia davart las litteraturas da las quatter regiuns linguisticas

■ **L'onn 2006 ha la fundaziun Bibliomedia realisà l'exposiziun ambulanta «La Svizra litterara – in viadi d'exploraziun». L'exposiziun vul svegliar mirveglias ed envidar da sa confruntar cun las litteraturas da las differentas regiuns linguisticas da la Svizra.** Sin diesch tavlas vegn dà in'invista en ils tratgs communabels e las differenzas da las singulas litteraturas e preschentà impurtantas auturas ed auturs d'epocas istoricas e dal temp preschent. L'exposiziun è vegnida concepida en tut las quatter linguas naziunalas. Sper il leporello en format 1 x 2 meters cumpiglia ella radund 50 cudeschs, per part en furma da translaziuns or da la «retscha ch».

Bibliomedia è ina fundaziun publica che s'engascha per il svilup da las bibliotecas e per la promoziun da la lectura en Svizra. Tar ils projects e las purschidas da Bibliomedia tutgan per exempel il Lexicon da las auturas e dals auturs da la Svizra, accessibel online, u il project «Naschì per leger» che vul sensibilisar per l'impurtanza da la promoziun da leger gia tar ils pli pitschens.

In'ulteriura purschida da Bibliomedia èn exposiziuns ambulantas che stattan a disposiziun per bibliotecas publicas. Enfin oz èn vegnidas realisadas radund diesch exposiziuns, duas da quellas er en lingua rumantscha: «Lirica en Svizra» (2003) e «La Svizra litterara – in viadi d'exploraziun» (2006).

Ina part integrala da l'exposiziun «La Svizra litterara» furman cudeschs da tut las quatter linguas naziunalas. Per part èn quels integrads en l'exposiziun ambulanta en furma da translaziuns cumparidas en la «retscha ch». Questa retscha litterara è vegnida fundada l'onn 1974 da la «ch Fundaziun per la collavuraziun federala» che vegn purtada dals 26 chantuns da la Svizra. En la retscha vegnan edidas mintg'onn translaziuns da sis fin otg cudeschs d'auturas ed auturs svizzers contemporans. Enfin oz èn er cumparids var 25 cudeschs rumantschs en translaziun tudestga, franzosa u taliana.

La Svizra litterara – in viadi d'exploraziun

La litteratura svizra – litteratura che vegn da las quatter regiuns linguisticas – è il spievel da la multifariadad linguistica e culturala da la Svizra. I na dat betg ina litteratura naziunala unitara svizra. Persuenter datti ina ritga activitad litterara en il champ da tensiun da las differentas linguas e culturas. In barat tranter las litteraturas da las quatter regiuns linguisticas datti plitost darar. Per ils scripturs è bler pli impurtanta la relaziun tar la cultura da lur atgna lingua – tar il tudestg, tar il franzos, tar il talian – dador il cunfin svizzer. Correspundentamain sa sviluppan las litteraturas da las diversas regiuns linguisticas en moda per gronda part differenta ed independenta ina da l'autra. Unicamain il rumantsch, in'insla linguistica autonoma, vegn tant periclitada sco er fructifitgada tras il barat permanent cun il tudestg.

L'experientscha dal territori stretg sco er la vischinanza tar ils cunfins linguistics, culturals e naziunals influenzeschan la litteratura da la Svizra en moda pli u main marcanta. Entant che tschertins reageschan e sa mettan sin via – en moda reala u imaginada – vers il mund lontan e vers la litteratura «gronda», tematiseschan auters las chaussas localas, specificas per la Svizra en tut lur fassettas e cuntradicziuns. Savens fan els conscientamain diever da helvetissems u d'in ductus linguistic tipicamain svizzer, per sa distanziar dals gronds vischins, u ch'els scrivan – en la Svizra tudestga e taliana – perfin lur dialect.

Tschertgar l'atgna identitad e s'avrir vers insatge auter, partir e turnar, il «discurs en la stretgezza» e sa deliberar da tut quai che stenschenta paran forsa tratgs specificamain svizzers, però il spazi che la litteratura svizra ans avra è – sco tar tut il vair art – varià ed illimità.

La litteratura da la Svizra tudestga

Enturn l'onn 1000 èn vegnidas translatadas e commentadas en tudestg en la claustra da Son Gagl ovras dal temp antic e parts da la Bibla. Il 14avel tschientaner è vegnì creà a Turitg l'enconuschent manuscrit da chanzuns manessic. Cronicas han rinforzà la conscienza da la Svizra Centrala ch'era en miseria. Il 18avel tschientaner ha stgaffì Albrecht von Haller in maletg eroic-idillic da la Svizra. Il toc da Pestalozzi «Lienhard und Gertrud» ed ils romans da Gotthelf sa distinguan tras ina moda da raquintar realistica che sa tira d'uss envi sco in fil cotschen tras la litteratura da la Svizra tudestga.

Cun la fundaziun dal stadi federal l'onn 1848 ha il scriptur surpiglià la rolla d'observar criticamain la politica a la moda da Gottfried Keller. Sias ovras sco er quellas da C.F. Meyer han in'impurtanza litterara er sur ils cunfins svizzers. Parallelamain è sa sviluppada ina litteratura da la patria orientada al passà. La cuntraversa tranter ils auturs conservativs e tals ch'èn suandads ils svilups litterars da l'Europa ha influenzà la litteratura da la Svizra tudestga enfin la mesadad dal 20avel tschientaner.

Pir suenter la Segunda Guerra mundiala è succedida ina renovaziun da la litteratura svizra. Max Frisch e Friedrich Dürrenmatt èn stads ils mussavias per l'entira litteratura da lingua tudestga. L'opiniun critica da Frisch areguard la Svizra ha influenzà ils scripturs ch'èn naschids ils onns 1920 e 1930. Il malesser da l'individi en la societad resta il tema principal da la litteratura fin en ils onns 1990. Numerus auturs scappan da la Svizra e restan en lur ovra tuttina fermamain colliads cun ella. Or da la cuntraversa linguistica en il champ da tensiun tranter la lingua da scrittira ed il dialect èn naschidas ovras genuinas. La producziun litterara da la Svizra tudestga d'ozendi sa preschenta en ina diversitad animada. Auturs giuvens han plaschair d'experimentar e van novas vias. I na vegn betg creà ina litteratura furiusa ed agressiva, ma ella ans fa surstar cun sia gronda sensibilitad e reflexiun linguistica.

La litteratura da la Svizra franzosa

En consequenza da las tendenzas naziunalistas è naschida vers la fin dal 19avel tschientaner la «litérature romande». Tschertamain hai dà en la Svizra franzosa gia avant in'activitad litterara, p.ex. – cunzunt en ils territoris protestants – durant il temp da la refurmaziun, però er durant il 18avel tschientaner. Il «citoyen de Genève» Rousseau è in dals represchentants ils pli impurtants da l'illuminissem franzos.

Atgnamain cumenza la litteratura da la Svizra franzosa però pir il cumenzament dal 20avel tschientaner, cura che C.F. Ramuz e sia generaziun proclameschan l'autonomia da l'art e da la poesia e vulan schliar l'art d'obligaziuns patriotas sco er al liberar da l'imitaziun da las normas e da las modas franzosas.

Dapi lura sa chatta la litteratura da la Svizra romanda en il champ da tensiun tranter sa far valair sezza e sa basar sin il center cultural da Paris. Savens vegnan ils scripturs da la Svizra romanda attribuids spontanamain a la litteratura franzosa e na vegnan gnanc resguardads sco Svizzers. Tuttina pon ins distinguer intgins tratgs caracteristics da la litteratura da la Svizra franzosa. L'influenza dal calvinissem, la tendenza per l'introspecziun, l'affecziun per la natira e per la cuntrada, però er la fugia davent da la stretga patria dattan a l'ovra dals auturs enconuschents sco Blaise Cendrars, Alice Rivaz, Maurice Chappaz, Jacques Chessex u Nicolas Bouvier ses agen tun ed influenzeschan fin oz la litteratura da la Svizra romanda.

Ma ils giuvens scripturs na chattan strusch pli lur identitad litterara tar lur pajais. Els s'avischinan a las tendenzas internaziunalas. Sco ils auters scripturs dal mund industrialisà dal vest tematiseschan els lur subjectivitad, la tschertga confusa da l'identitad, il squitsch d'ina rutina stenschentanta, il sforz inutil da scappar. Tuttina porschan lur cudeschs in maletg plain fassettas da la Svizra franzosa: lieus d'acziun, figuras, in'atmosfera, constellaziuns unicas actualas d'ozendi.

La litteratura da la Svizra taliana

Durant il 19avel tschientaner s'interessavan ils intellectuals da la Svizra taliana spezialmain per l'istorgia e per la politica, uschia che la litteratura da la Svizra taliana è vegnida iniziada pir il cumenzament dal 20avel tschientaner, e quai cun la persunalitad imposanta da Francesco Chiesa (1871-1973), scriptur da romans, liricher e poligraf, ch'ha dominà la scena litterara dal Tessin durant 50 onns. «Tempo di marzo», si'ovra bain la pli impurtanta, è cumparida l'onn 1922, ses «Sonetti di san Silvestro» perfin pir l'onn 1971.

La prosa e la lirica furman la cuntrada litterara. Ultra da Chiesa e da Giuseppe Zoppi, ch'è stà durant blers onns professer a la SPF da Turitg («Il libro dell'alpe», 1922), ston vegnir menziunads anc ils suandants auturs: Piero Bianconi («L'albero genealogico», 1969), Plinio Martini, autur dals dus romans fitg enconuschents «Il fondo del sacco» (1970) ed «Il requiem di zia Domenica» (1976); lura Giovanni Bonalumi («Gli ostaggi», 1954) e Giovanni Orelli («L'anno della valanga», 1965) sco er las auturas Alice Ceresa («La figlia prodiga», 1967), Anna Felder («La disdetta», 1974) e Fleur Jaeggy («I beati anni del castigo», 1989).

Bain il num il pli enconuschent ed impurtant per la renovaziun dal panorama litterar, gist er en il sectur da la lirica e da la critica da la litteratura, è Giorgio Orelli. Cun el – da «Né bianco né viola» (1944) sur «Sinopie» (1977) fin a «Spiracoli» (1989) – daventa la lirica da la Svizra taliana «poesia moderna». Ils suandants contemporans ston vegnir menziunads: Federico Hindermann («Quanto silenzio», 1978), Remo Fasani («Qui e ora», 1971) e Giovanni Orelli, dal qual ils emprims vers èn cumparids en il dialect leventin («Sant'Antoni dai padü», 1954/55), Grytzko Mascioni ch'è mort baud («I passeri di Horkheimer», 1969), Alberto Nessi («I giorni feriali», 1969) sco er la giuvna Donata Berra («Santi quattro coronati», 1992) ed ils giuvens Aurelio Buletti («Terzo esile libro di poesie», 1989), Antonio Rossi («Ricognizioni», 1979) e Fabio Pusterla («Concessione all'inverno», 1985).

La litteratura da la Svizra rumantscha

La litteratura rumantscha è il fritg da circumstanzas politicas e religiusas. Las ideas da la refurmaziun han purtà il success decisiv per il rumantsch en furma scritta.

Ils moviments naziunals dal 19avel tschientaner cun la furmaziun dal stadi naziunal e cun las ideas da la Revoluziun franzosa e da la romantica tudestga han fatg crescher en il chantun Grischun in'identitad rumantscha. Igl èn sa furmadas organisaziuns ed uniuns rumantschas: la fin dal 19avel tschientaner la Societad Retorumantscha, il cumenzament dal 20avel tschientaner la federaziun tetgala Lia Rumantscha. Ils organs da questas uniuns – las annalas ed ils chalenders – han gì ina impurtanza centrala per derasar la litteratura rumantscha.

E puspè han procurà cundiziuns politicas l'onn 1938 cun ina votaziun federala ch'il rumantsch survegnia il status da la quarta lingua naziunala ed uschia ina conscienza pli ferma. Il visiunari da quest'idea è stà da quel temp oravant tut Peider Lansel. Durant quest temp cumenza l'epoca dad aur per la litteratura rumantscha: cun ils gronds raquintaders Cla Biert e Toni Halter, la poetessa Luisa Famos ed ils poets Andri Peer e Hendri Spescha ha ella cuntanschì la mesadad dal 20avel tschientaner in punct culminant.

Oz vivan stgarsamain in quart dals scripturs rumantschs en il territori linguistic sco tal. Sco exempels per la litteratura rumantscha contemporana valan il raquintader Oscar Peer u il liricher e prosaist Vic Hendry. En la lirica contemporana sa distinguan las ovras da Rut Plouda e da Margarita Uffer (morta il 2010). La via vers ina litteratura che n'è betg liada al lieu, a la lingua ed al temp han enchaminà ils dus auturs Lothar Deplazes e Göri Klainguti. Vuschs innovativas audan ins er dals auturs da la generaziun da Leo Tuor e Dumenic Andry. Plaunet vegnan fatgs er experiments targlinants cun duvrar la lingua unitara rumantsch grischun sco lingua litterara.

La preschentaziun:
«La Svizra litterara – in viadi d'exploraziun». In'exposiziun ambulanta da Bibliomedia. Soloturn 2006.

Dapli infurmaziuns:
chatta.ch/?hiid=3002
www.chattà.ch